

Herbert A. Davidson, Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd'de Akıl, çev. Erkan Kurt. (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2020)

Sümeyye BAYIR TAŞDEMİR*

Atıf/Cite as: Davidson, Herbert A. "Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd'de Akıl". çev. Erkan Kurt. Değerlendiren: Sümeyye Bayır Taşdemir. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2022), 449-455.

Akıl İslam düşünce geleneğinde geçmişten günümüze önemini korumuş, epistemoloji ve ontolojinin konusu olmuş, kelimeler, felsefe ve tasavvufun ortak konusu olarak her zaman tartışılmış bir kavram olması güncelliğini korumaktadır. İslam felsefesi özelinde bakıldığında özellikle Fârâbî aklı sudûr teorisi ekseninde epistemoloji ve ontoloji ile harmanlanmış şekilde ele almaktadır. İbn Sînâ sudûr ve akıl konularında Fârâbî felsefesini bir adım ileriye taşımış ve detaylandırmıştır. İbn Rüşd ise kendinden önceki felsefenin bir kısmını kabul ederek bir kısmını eleştiriye tabi tutarak farklı bir veçheden konuya odaklanmıştır.

Literatürde var olan çalışmalar faal akıl ve tümeller arasında ilişki, bilgi ve akıl, akıl ve mutluluk ilişkisi gibi konulara odaklanmaktadır. Emrah Kaya'nın *İslâm Düşüncesinde Bilginin Akliliği*, Ali M. Kareem'in yüksek lisans tezi olan *Fârâbî'de Nazari Akıl*, Ömer Türker'in *İbn Sînâ Felsefesinde Metafizik Bilginin İmkânı Sorunu* gibi eserler kaleme alınmıştır. Fakat bu çalışmalar doğrudan değil ancak ana konuları etrafında ve tek filozofa odaklanarak çalışılmıştır. Herbert Davidson Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd'ü ve bu filozofların etkilendiği isimler ile akıl konusunu doğrudan ele almış ve ayrıntıları ile irdelemiştir.

İslam ve Yahudi felsefesi alanında çalışmaları olan Davidson'ın değerlendirmemize konu olan kitabı İslam filozoflarının akıl kavramı etrafındaki düşüncelerdir. Yazarın "akılla ilgili sorunlar, bahsi geçen üç filozofun genel felsefî teşebbüsünün mühim bir kısmını oluşturmuş olup bu sorunlarla başa çıkış biçimleri

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Sakarya, Türkiye, sumeyye.byr.25@gmail.com, ORCID: www.orcid.org/0000-0002-9683-467X

onların felsefî üsluplarına dair bazı hususları da göz önüne sermektedir” (s.10) ifadesi çalışmanın çıkış noktası ve önemini göstermektedir. Kitap kısa bir girişle beraber sekiz bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde yazar, akıl ile ilgili görüşlerin Aristoteles'e dayanan kısmını ele almıştır ve çalışmanın önsözü mahiyetinde açıklamalara yer vermiştir. Fârâbî felsefesinin orijinalliğine karşı duyduğu şüpheli “Fârâbî'nin öne sürdüğü fikirler, kaybolmuş felsefi kaynaklardan ödünç alınmış olabilir, kendine ait yenilikler olmayabilir” ifadeleri ile dile getirmiştir (s.9). Ödünç olsun olmasın bu düşüncelerin gelişim ve kısmen tenkit edilen bir süreç içinde İbn Sînâ ve İbn Rüşd çizgisi kolayca takip edilebilmektedir.

İkinci bölümde yazar, Yunan ve İslam/Arap düşüncesinde¹ insan aklının aşmalarından bilkuvve akıl, bilfiil akıl ve müstefad aklın Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd felsefesindeki yerinden bahsetmektedir. Üç filozof içinde temel kavram olan Faal aklın aşamalarına ayrıca faal aklın insan düşüncesinin nedeni olmasına, ölümsüzlük anlayışına ve bir varlık sebebi oluşuna değinmektedir. Yunanca eserlerin Arapça'ya çevrilmiş olması İslam filozoflarını da etkilemiştir. Themistius'un bilkuvve akıl izahı, Fârâbî ve İbn Sînâ tarafından dolaylı olarak ele alınmış olsa da İbn Rüşd tarafından merkezi bir konum oluşturması da buna örnek olarak verilmektedir (s.116). Bu bölümün çıktlarından biri de İslam filozoflarının insan aklı ve faal akılla ilgili görüşlerin öncülerinin olmasıdır. Bu öncüler Aristocu geleneği anlama uğraşı ile eserlerini şerh eden Plotinus, İskender gibi filozoflardır (s. 39-43). Faal akılla ittisal etmek ile ölümsüzlüğe ulaşma fikrine yine aynı filozoflar öncü olmuşlardır ve insanın faal akılla ittisali ile ölümsüz olacağını ruh üzerinden temellendirmişlerdir. Yazarın ifadesine göre nübüvvet konusunda herhangi bir öncül yoktur (s.45). Bu durumda Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd felsefesinde faal akıl mevzusunu nübüvvetle ilişkilendirmeleri konusu İslam düşüncesine has bir durum diyebiliriz.

Kitabın üçüncü bölümü Fârâbî'de faal akıl, feyzan ve insan aklı ile ilişkili izahlara ayrılmıştır. Fârâbî'nin *el-Medinetü'l-fâzıla* ve *es-Siyâsetü'l-medeniyye* eserlerini temel kaynak olarak ele alan yazar, Arapça ve Latince tercümelemleri titizlikle inceleyerek eserde yer vermiştir. Eserin bu bölümünde yazar Fârâbî'nin *bilmeleke* akıl kavramını kullanmadığından bahsetmektedir. Faal akıl kavramını açıklarken Fârâbî'nin bu fikrinde İskender'in *De Intellectu* ve Themistius'un yankılarının mevcut olduğunu ancak Aristonun görme teorisinden bahsederken kullandığı yöntemi faal aklı anlatırken kullanmakta olduğunu vurgulamaktadır (s.64).

Yazar bu isimlendirmelerden müstefad aklın Fârâbî felsefesinde sorunlu olduğunu izah eder. İskender ve Plotinus'te müstefad akıl beşeri sahanın dışından ve

¹ Yazar kitap boyunca Arap filozoflar ve Arap düşüncesi olarak anacaktır.

üstünden insana gelen ve böylece edinilen bir şeydir. Fârâbî ise müstefad akılı dıştan edinilen bir akıl olarak görmez, faal aklın sağladığı temel üzerinde insanın kendi kurduğu bir bilgi öbeği olarak görür (s.64). Fârâbî görme ile güneş ışığı arasındaki ilişkiyi, insanın ilk bilgileri edindiği faal akıl ile feyz arasındaki ilişkiye benzetir. Burada Fârâbî müstefad aklın faal akıldan edinilen ilk akıl olmasını izah ediyor gibi görünüyor. Fakat Fârâbî, müstefad akıl terimini insan aklının en yüksek aşaması için kullanır ve kavramsal bir bilmece ortaya çıkar. Eserin müstefad akla getirmiş olduğu bu izah Fârâbî düşüncesi için oldukça önemlidir. Müstefad akıl için sunulan açıklamaların farklılaşmasının da temeli böylece izah edilmiş olmaktadır.

Fârâbî'nin faal akıl ile ittisali kabul etse de insan aklının faal akılla bir olma ihtimalini reddetmesini de ifade eden yazar, müstefad akla erişen birinin doğal sonucunun da ölümsüzlük olduğunu ifade etmektedir. Böylece Fârâbî düşüncesinde ölümsüzlüğün kişinin akli gelişimi ile ilgili olduğu da görülmektedir.

Yazarın bu kısımda "Fârâbî'nin ister salih ister fasık olsun farklı insan nefislerinin ölümsüzlüğü hakkındaki ifadeleri, herhalde, kendine ait asıl görüşleri muhafazakâr dindar okurlardan saklamak için tasarlanmış bir strateji olmalıdır" ifadesi tartışmaya açık bir ifadedir (s.73). Fârâbî müstefad akla erişebilen insanların belli bir nefis ve akıl basamağında olması gerektiğini ifade etmektedir.

Dördüncü bölümde, İbn Sînâ'da feyzan, faal akıl ve insan akılı ay altı âlemin varlık sebebi olarak faal akıl, insanın düşünce sistemi içerisinde faal akıl, hayal gücü ve tefekkür kavramları ile olan ilişkisi, nübüvvet ve ittisal ile ölümsüzlük kavramlarının birbiriyle ilişkisi ele alınmaktadır. Eserde İbn Sînâ felsefesi için kullanılan kaynaklar - *Şifa*, *Necât*, *İşârât* - yalnızca Arapça olarak değil Fransızca, İngilizce gibi dillere yapılan şerhlerdeki ayrıntılar ve farklılıklar gözetilerek ele alınmıştır. Bu kısımda Fârâbî ve İbn Sînâ arasındaki farklılıklar açık bir şekilde ortaya konulmaktadır. Faal akla gelene kadar ki süreç ve göksel kürelerin sayısı gibi konular iki filozof içinde geçerliliğini korurken İbn Sînâ faal akla Fârâbî'den farklı işlevler nispet etmektedir. Yazar bu işlevleri ay-altı âlemin maddesinin feyzan kaynağı olması, bitki, hayvan ve insanların nefisleri dâhil olmak üzere maddelerin suretlerinin feyzan kaynağı olması ve insan aklını bilfiil akıl kılan sebep olması olarak sıralamaktadır. Bu sıralamanın gereği olarak faal aklın oluştaki etkileri maddelerin ve mizaçların oluşumundaki katkılara değinilmektedir (s.99).

İnsan aklının faal akla ulaşması sürecindeki hiyerarşik akıl düzenine bakıldığında ise müstefad akıl ilk durak olmaktadır. İbn Sînâ'nın müstefad akılı hem başlangıç hem de nihai mertebe olarak gördüğünü izah etmektedir (s.107). Bu durumda müstefad akıl Fârâbî'de olduğu gibi belirsizliğini sürdürmektedir. Faal akıl ve insan arasındaki ilişkinin geliştiği bir durum olarak düşünme güçleri de ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.

Hayal gücü, tefekkür ve basiret başlığında yazar, Aristo'dan İbn Sînâ'ya ulaşan insan nefsinin iç duyularının sayılarında çoğalma olduğunu ve bu sayının İbn Sînâ'da beşe ulaştığını ifade etmektedir. Müfekkire, oluşturucu hayal gücünü ifade eden güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Tefekkür ise ittisal için tam yönelme sağlamak olarak ifade edilir. İbn Sînâ zekânın basiret gücü yani *hads* olduğunu belirtmektedir. Düşünce güçlerinin en önemlisi olan *hads* hem orta terimi hem de kıyası ortaya koyma kabiliyetidir (122). Hadsin en üst düzeyi ise insanın kutsi bir melekeye sahip olduğu anlamına gelmektedir. Hads İbn Sînâ'ya göre tüm akli eylemlerde işlev sahibidir (s.123).

İttisal ve ölümsüzlük kavramlarını incelediği kısımlarda yazar Fârâbî ve İbn Sînâ arasındaki farkı tekrar konu edinmiştir. Fârâbî için ittisal insan aklının en yüksek haliyken İbn Sînâ'da ittisal ve müstefad akıl gündelik hadiselerdir (126). İttisal konusunda İbn Sînâ için iddia edilen mistik filozof terkibine değinen yazar, İbn Sînâ'nın bu konuda Fârâbî'nin anlatımında olduğu gibi mistik bir yön görmediğini de ifade etmektedir. Ölümsüzlük konusunda İbn Sînâ farklı eserlerinde farklı deliller öne sürmektedir ancak nefsin bedene bağımlı olmamasından dolayı beden ölmesi ile nefsin ölmeyeceği düşüncesi merkezdedir. Ancak hayal gücünün beyin karıncığı ile çalışması ve beyin öldüğünde nefsinde işlevsiz kalacağı düşüncesine karşı ise İbn Sînâ semavi kürelerden destek alarak nefsin yok olmayacağını açıklamaktadır (s.138). Nübüvvet konusuna gelince hem akla dayalı hem hayale dayalı nübüvvet olarak iki farklı aşamadan bahseden İbn Sînâ'ya göre ikisi de insan aklının erişebileceği doğal hadiselerdir. Yazar bu doğal hadise olarak görülen nübüvveti ise Fârâbî ve İbn Sînâ felsefesindeki yansımaları ve aklın işlevleri doğrultusunda ele almıştır. Nübüvvet konusunda da *hads* önemli bir konumdur.

Kitabın beşinci bölümünde yazar Fârâbî ve İbn Sînâ'ya ait görüşlerin yankılarını ele almaktadır. Kitabın İbn Rüşd'e ayrılmış son üç bölümünden sonra en kapsamlı olan bu bölümde Gazâlî, Sühreverdi, İbn Bacce, İbn Tufeyl, Ebu'l-Berekât gibi isimlere değinmenin ötesinde bu filozofların birçok eseri de tek tek ele alınmış ve İbn Sînâ'nın kişi ve eserler üzerindeki etkileri konu edinilmiştir.

Bu durum yalnızca Müslüman ardılların konu edildiği kısım için geçerli değildir. Aynı zamanda Yahudi filozoflar Yehuda Halevi, Abraham İbn Davud ve İbn Meymun'dan oldukça ayrıntılı bir şekilde bahsedilmektedir. Yahudi ardıllardaki farklılıklar da açıkça ortaya konulmuştur.

Skolastik felsefedeki yankılarında ise yazar iki Latince eser üzerinden çıkarımlar yapmaktadır. Bu yazma eserlerin bulunan üç nüshasının ikisinde eser doğrudan İbn Sînâ'ya nispet edilmektedir (s.249). İnsanın düşünce potansiyeline ait fikirlerin birebir İbn Sînâ'dan alındığı ifade edilmektedir. Bunun yanında *hads* kavramı hakkında

yazılmış olanlar da İbn Sina'ya nispet edilmesini doğrulayacak nitelikte görünmektedir (s.250-251).

Kitabın son üç bölümü İbn Rüşd'de ayrılmıştır. Altıncı bölüm, İbn Rüşd'de sudûr ve varlık sebebi olarak faal akli konu edinir. Yedinci bölüm, İbn Rüşd'de maddi akli konu edinir. Sekizinci bölüm ise insan düşüncesinin sebebi olarak Faal akli ele alır.

Altıncı bölümde Davidson, İbn Rüşd'ün Aristo'nun eserlerine yapmış olduğu şerhlerden bahsetmektedir. İbn Rüşd bazı küçük şerh eserleri kendi ifadeleriyle kaleme almış, orta şerhlerde birebir Aristo'nun cümlelerini yazmış ve büyük şerhlerde ise cümlelere açıklama getirmiştir. Fakat bu süreçte bazen İbn Rüşd'ün fikirleri değişmiştir. Öncelikle sudûr konusunda Fârâbî ve İbn Sînâ'yı takip etmişken sabit yıldızlar küresini kabul etmemektedir. Metafizik üzere yazdığı kısa şerhte kürelere ait cisimlerin varlığını reddetmektedir. Önceleri kabul ettiği sudûr hiyerarşisini sonraları haşiye yazarak semavi akılların ilişkisi ve İlk Sebep ile olan ilişkisi noktasında eleştirir. İbn Rüşd *Metafizik* üzerine yazdığı uzun şerhte bir fail olarak faal akla yer vermez. Semavi kürelerin cisimlerinin sudûrunu reddederek Fârâbî ve İbn Sînâ'dan ayrılır. Faal akıl konusundaki fikir değişimi de *Metafizik*, *Tehâfütü't-Tehâfüt* eserlerinde görülmektedir. Nefs-ıssı düşüncesi İbn Rüşd'ün bu son eserlerinde önemini korumaktadır. Canlılığın devamını sağlayan bir faktör olarak görülmektedir. Hülasa, *De Anima*, *Physics* ve *Metafizik* üzerine yapılan şerhlere ayrıntılı olarak bakan yazar bu çalışmaların aslında Aristo'yu hatalı yorumlardan arındırmak özellikle Müslüman seleflerinin yorumlarından bağımsız bir hale getirmek amacı olduğunu beyan eder (s.304).

Yedinci bölümde, İbn Rüşd'de maddi akıl ele alınmıştır. İbn Rüşd Aristoteles'in maksadını yeniden ortaya çıkarmaya uğraşmıştır. Faal aklın feyezandan doğal suretlerin ortaya çıkmasını reddetmiştir. Böylece Aristoteles'in doğru okunmasını sağlamıştır. İbn Rüşd kısa şerhlerde maddi akli Aristo'da olduğu gibi sırf istidat olarak ele almıştır. Bu durumda İskender'in düşüncelerini benimsediği görülmektedir. Maddi aklın mahallinin mütehayyile gücü olmadığını da belirtmektedir. İskender'in görüşünü bir sonraki aşamada İbn Bacce'nin ele aldığı şekliyle benimsemektedir ki buna göre maddi akıl insanın mütehayyile gücünde fitrî olarak bulunan düşünce istidadıdır. Son olarak yazar, İbn Rüşd'ün maddi akli bir istidat değil ezeli bir cevher olarak ele alması ile Aristo anlayışından uzaklaştığını ifade etmektedir (s.351). İbn Rüşd'ün maddi akla dair görüşlerinin Yahudi ve Hıristiyan düşüncesine yansımaları yine bu bölüm içerisinde ele alınmıştır. İskender'in *De Anima* şerhleri ile Latin dünyasınca tanınmış ve maddi akıl konusunda incelemeler ve araştırmalara konu olmuştur. Bu bölümün iddialarından en önemli olanı İbn Rüşd'ün *De Anima* üzerine yazmış uzun şerhinin Arap dünyası tarafından

göz ardı edilmiş, Yahudi çevrelerce bilinmeyen görüşlerin Avrupa felsefesinin biçimlenmesine katkıda bulunması olmuştur (s. 371).

Kitabın sekizinci ve son bölümünde yazar İbn Rüşd'de faal aklın insan düşüncesinin sebebi oluşunu, insan aklının bilkuvveden bilfiile geçiş aşamasında faal aklın rolünü ele alınmıştır. Faal aklın gayr-i cismani oluşu hakkında yapılmış izahlar İbn Rüşd ekseninde tekrar gözden geçirilmiştir. Bu bölümde faal akılla ittisalin ölümsüzlük anlayışı ile uzlaşması sürecini ele almaktadır. Yazar, İbn Rüşd'ün Aristo ve İskender'in *De Intellectu* eserlerine yapmış olduğu şerhlerle başta kabul edip etmediği belli olmayan konuda son olarak maddi aklın faal akıl ile ittisale geçebilecek yegâne güç olduğunu ve bekasını sağlayacağını ifade etmektedir. İbn Rüşd, *Metafizik* üzere kısa şerhte faal akıl ile ittisali kabul etmezken, faal akılla ittisalin imkânını kabul ettiği eserleri de mevcuttur (s. 384). Bu ifadelerle yazar İbn Rüşd'ün Aristoteles'i anlama gayretinin sonuçlarına da değinmektedir.

Nübüvvet konusunda yazar, İbn Rüşd'ün akıl ve vahiy arasında kurmuş olduğu güçlü ilişkinin izini sürer. Yalnızca akla dayanan dinleri akıl ve vahiy ile birlikte olan dinlerin aşagısında gördüğünü ifade ettiğini belirtir. Nübüvvetin ardından yazar İbn Rüşd'ün insanın evrendeki yerine dair fikirlerinin değişimine değinmektedir. İlk dönemlerde Aristo'ya tamamen zıt olan feyzancı görüşü kabul etmişken aynı zamanda insani maddi akla dayanan tabiatçı bir yoruma dayanmıştır.

Sonuç olarak, yazar eserinde akıl konusuna sadık kalarak ve konu sınırları dışına çıkmayarak kronolojik bir tasvir sunmuştur. Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd öncesi ve bu filozofların felsefelerine önemli etkileri olmuş fikir tarihinin izini süren yazar, Latince, Yunanca ve Arapça kaynakları titiz bir inceleme ile çalışmasına dâhil etmiştir. Yalnızca temel eserlere değil birincil kaynaklara yazılmış şerhlerle de incelemesini sürdürerek ilmi bir çalışma örneği sunmaktadır. İlk kısımlarda eserin sınırları dâhilinde incelenecek kavramlardan bahseden yazar sonrasında filozofları ve kavramları birlikte ele almaktadır. İnsan aklının aşamaları, faal akıl, nübüvvet ve ölümsüzlük gibi kavramlar ekseninde Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd'ün felsefelerinin değişim ve dönüşümlerine değinilmesi alandaki kalıplaşmış algıları da yıkmaktadır. Aristo şârihi olarak nitelenen filozofların Aristo'dan ayrıldıkları ve ters düştikleri noktaların itina ile belirtilmiş olması akıl konusunda tek düze bir anlayışın dışına çıkıldığının göstergesidir. Meşşai gelenek içerisinde farklı yorumların yalnızca Arap filozoflar ekseninde değil aynı zamanda Yahudi ve Skolastik felsefe üzerindeki yankıları da ele alınmıştır. Bu nedenle İslam filozoflarının etki alanları da eserde takip edilebilmektedir. İslam felsefesi alanında insani akıl, faal akıl, evren ve insanın evrendeki konumuna dair yapılan çalışmaların bir eserde toplanmış olması ve geniş bir kaynak ile konuların sunulması alan açısından oldukça önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Özellikle Türkçe çalışmalarda epistemoloji veya metafizik bilgi

kapsamında ele alınan akıl konusu incelenen eserde merkezi bir konumda bulunmaktadır. Yazarın iddialarını dayandırmış olduğu kaynaklar ve eserlerin filozoflara aidiyeti konusunda yapılan izahlar da gözden kaçırılmaması gereken bir diğer noktadır.

İçerik dışında, Davidson'un bu kıymetli çalışmasını Türkçeye aktarmış olan Erkan Kurt'un emeği göz ardı edilmemelidir. Cümlelerin ve dipnotların anlaşılır ve net bir şekilde izah edilmesi okuyucu açısından oldukça önemlidir.